

УДК 338.48-4-056.24

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-02

Олександр Бейдик

д. геогр. н., професор кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72311, Україна
e-mail: aabeydik@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Олеся Топалова

к. геогр. н., доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська 20, м. Мелітополь, Запорізька область, 72311, Україна
e-mail: lesatopalova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>

АДАПТИВНИЙ ТУРИЗМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

В статті схарактеризовано сучасний досвід організації послуг для осіб з інвалідністю на європейському та національному туристському ринку. Адже інвалідність людини є явищем соціальним, уникнути його не може жодна країна, і тому пріоритетним є формування політики щодо надання допомоги особливій категорії населення. Розкрито той факт, що саме туризм, який є однією з важливих форм соціальної реабілітації та адаптації маломобільної категорії населення до умов зовнішнього середовища, не може залишитись непоміченим владою та суспільством.

Проаналізовано європейський туристський ринок послуг з адаптивного туризму, де до загального туристського простору залучені особи з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, а розробка спеціальних туристських програм з урахуванням доступності для неповносправних осіб створює рівні можливості для реалізації прав кожної людини на відпочинок. Визначено, що туризм для такої категорії людей у нашій країні є одним із нових напрямів діяльності, його соціальна значущість зумовлена, зокрема, тим, що відносна та абсолютна кількість осіб із різними видами фізичних та психофізичних обмежень безперервно зростає. Зважаючи на недосконалість системи медичного обслуговування, зростання кількості ДТП, бойові дії на Сході України, збільшення чисельності осіб з інвалідністю, виникає гостра потреба в організації спеціалізованих заходів щодо соціальної та фізичної реабілітації. Для особливої категорії населення в Україні туризм не завжди є доступним видом діяльності.

Національна сфера туризму фактично не готова до надання туристських послуг людям з особливими потребами, рекреаційні зони не пристосовані до їх можливостей і вимог, бракує відповідних методик, досвіду вузькоспеціалізованих фахівців. Потужна база туристських ресурсів України залишається частково недоступною для відвідування особами з інвалідністю. Аналіз досвіду європейських країн, які мають туристичні зони, туристичні маршрути, об'єкти, що відповідають спеціальним архітектурним нормам, дозволить нам створити «доступну» туристичну інфраструктуру.

Ключові слова: адаптивний туризм, маломобільна категорія населення, абілітація, реабілітація, доступні туристські маршрути, туристсько-рекреаційні ресурси.

Александр Бейдик, Олеся Топалова. АДАПТИВНЫЙ ТУРИЗМ: ЕВРОПЕЙСКИЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ

В статье охарактеризован современный опыт организации услуг для лиц с инвалидностью на европейском и национальном туристическом рынке. Ведь инвалидность человека есть явление социальное, избежать его не может ни одна страна, и поэтому приоритетным является формирование политики по оказанию помощи особой категории населения. Раскрыт и тот факт, что именно туризм является одной из важных форм социальной реабилитации и адаптации маломобильной категории населения к условиям внешней среды, не может остаться незамеченным властью и обществом.

Проанализирован европейский туристский рынок услуг в сфере адаптивного туризма, где в туристское пространство вовлечены лица с ограниченными физическими и психофизическими возможностями, а разработка специальных туристских программ с учетом доступности для инвалидов создает равные возможности для реализации прав каждого человека на отдых. Определено, что туризм для такой категории людей в нашей стране является одним из новых направлений деятельности, его социальная значимость обусловлена, в частности, тем, что относительное и абсолютное количество лиц с различными видами физических и психофизических ограничений непрерывно растет. Несмотря на несовершенство системы медицинского обслуживания, рост численности ДТП, боевые действия на востоке нашей страны, численность лиц с инвалидностью постоянно растет, а значит, растет потребность в организации специализированных мероприятий по социальной и физической реабилитации. Туризм в Украине далеко не в полной мере является доступным видом деятельности для особой категории населения.

Туристская сфера Украины практически не готова к оказанию туристских услуг людям с особыми потребностями, рекреационные зоны не приспособлены к их возможностям и требованиям, не хватает соответствующих методик, опыта специалистов. Мощная база туристских ресурсов Украины остается частично недоступной для посещения лицами с инвалидностью. Анализ опыта европейских стран, которые имеют туристические зоны, туристические маршруты, объекты, соответствующие специальным архитектурным нормам, позволит нам создать «доступную» туристическую инфраструктуру.

Ключевые слова: адаптивный туризм, маломобильная категория населения, абилитация, реабилитация, доступные туристские маршруты, туристско-рекреационные ресурсы.

Alexandr Beydik, Olesia Topalova. ADAPTIVE TOURISM: WORLD AND NATIONAL EXPERIENCE

The modern experience of the organization of the services for the people with disabilities in the world and the national tourist market has been characterized in the article. After all, the person disability is a social phenomenon, no country can avoid it, and therefore, the priority is the formation of the policy as for the providing of the help to a special category of the population. The fact that tourism is one of the important forms of the social rehabilitation and the adaptation of the low-mobility category of the population to the conditions of the environment, which can be unnoticed by the authorities and the society.

Today, the significant changes are occurred in the tourist markets of many countries such as the people with disabilities and people with the limited physical and the psychophysical abilities are involved to the general tourist space, and the development of the special tourist programs considering the accessibility for the people with disabilities creates the equal capabilities for the realization of the rights of every people to the rest. Tourism for this category of the people in our country is one of the new directions of the activity, its social significance is due, in particular, to the fact that the relative and the absolute number of the people with the different types of the physical and the psychophysical disabilities increases constantly. Due to the imperfection of the system of the health care, the increase of the number of the traffic accidents, the operation in the east of our country, the number of the people with the disabilities increases constantly, and therefore, growing demand in the organization of the specialized measures as for the social and the physical rehabilitation. Tourism in our country is not fully accessible type of the activity for the special category of the population. The tourist sphere of Ukraine is practically not ready to the providing of the tourist services to the people with the special demands, the recreational zones are not adapted to their abilities and the requirements, there is a lack of the methods and the experience of the specialists.

The powerful base of the tourist resources of Ukraine remains partially inaccessible for the visiting of the people with disabilities. The analysis of the experience of the countries which have the tourist zones, the tourist routes, the objects which correspond to the special architectural standards will be allowed creating "accessible" tourist infrastructure.

Keywords: adaptive tourism, low-mobility category of population, habilitation, rehabilitation, accessible tourist routes, tourist and recreational resources.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства туризм як вид активної діяльності, по-перше, спрямований на задоволення потреб в пізнанні навколишнього середовища, історії, культури, традицій, побуту, духовних і релігійних особливостей різних країн, їх народів та сприяння фізичного розвитку населення; по-друге, є важливою складовою сфери економіки багатьох країн та регіонів, що сприяє їх соціально-культурному та економічному розвитку. На туристських ринках багатьох країн Європи зараз відбуваються певні зміни: до загального туристського простору долучаються особи з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, розробка спеціальних туристських програм, що враховують територіальну доступність, створює рівні можливості для реалізації прав кожної людини на відпочинок. Для повного розуміння причин появи феномену адаптивного туризму розглянемо історію його становлення та розвитку, що безпосередньо пов'язано з організацією його інвалідного напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1957 р. в західних джерелах інформації В. Ханзикером був запропонований термін «соціальний туризм» – група взаємовідношень і феноменів у туризмі, яким притаманне включення до процесу подорожі бідних чи, по-іншому, ущемлених елементів суспільства». У 1989 р. Скотт Райан (один із пропагандистів та засновників доступного туризму) вводить термін «інклюзивний туризм», позиціонуючи його як туризм, доступний для всіх, незалежно від постійних або тимчасових обмежень фізичних можливостей, і це, насамперед, соціальна інтеграція [3].

У зарубіжних наукових виданнях О. Кеннон та Д. Симпсон використовують термін «доступний туризм» – комплекс туристських послуг, спеціально адаптованих до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями [1].

Значна кількість публікацій, які розкривають сутність поняття туризму для осіб з інвалідністю, базуються на дослідженнях Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), Європейської мережі доступ-

ного туризму, Європейського інституту дизайну для всіх та ін. Слід відзначити ставлення ЮНВТО щодо принципів, інструментарію та кращих практик доступного туризму для всіх у вигляді п'яти модулів – розроблення спеціалізованого туристського продукту, послуг і середовищ на основі принципів універсального дизайну [12]. Сутністю та принципом універсального дизайну присвячено багато праць зарубіжних вчених, зокрема, американського архітектора Р. Мейса [15]. У цьому ж напрямі виділяють роботи угорського вченого М. Жарновські, присвячені доступному і «срібному» туризму в ЄС [16].

В сучасній науковій літературі та інших джерелах інформації поняття «туризм для людей із різними фізичними та психофізичними вадами» має такі синоніми – «інвалідний туризм», «туризм для людей з обмеженими життєвими можливостями», «туризм глухих», «туризм сліпих», «реабілітаційний туризм», «корекційно-освітній туризм», «безбар'єрний туризм», «туризм для всіх», «рекреаційний туризм» тощо. Так, Н.М. Сажнева та І.А. Арсененко визначають цей вид туризму як «туризм інвалідів та осіб з фізичними вадами» – вид туристичної діяльності, подорож для якої використовуються відповідним чином обладнані готелі й транспортні засоби (мають спеціальне обладнання для прийому та обслуговування осіб з фізичними вадами, розумово відсталих, сліпих, глухих), розробляються спеціальні програми, пропонуються тури на лікування. З ними працює спеціально підготовлений персонал, є автобус на 45 місць з ліфтом підйомником, складні ліжка, інвалідні візки, спеціальне меню зі шрифтом Брайля [13].

На основі спеціальних досліджень Н.П. Крачилом було наголошено, що заняття туризмом значно скорочують серцево-судинні захворювання, психічні розлади, захворювання органів дихання та кістково-м'язової системи [11].

В роботах М.Б. Біржакова зазначено, що для особливих туристів в європейських країнах вже багато років функціонують спеціалізовані готелі, інформаційні центри, автобуси, облаштовані підйомника-

ми для осіб з обмеженнями рухового апарату. В музеях незрячим дітям дозволяють торкатись статуй та статуєток. Для глухонімих супровід, екскурсії та богослужіння здійснюють спеціалісти, які володіють мовою жестів [6].

М.П. Кляп та Ф.Ф. Шандор в роботі «Сучасні різновиди туризму» визначають туризм для осіб з фізичними вадами (туризм для сліпих, туризм для глухонімих, туризм для людей з обмеженими можливостями, інвалідний туризм, реабілітаційний туризм, корекційно-освітній туризм, доступний туризм), як різновид туризму, спрямований на задоволення рекреаційних потреб осіб з обмеженими можливостями. А туризм для осіб похилого віку (туризм третього віку, туризм літніх людей, пенсійний туризм), як різновид туризму, що має на меті задоволення рекреаційних потреб вікової категорії старше 55 років [9].

У 1995 р. С.П. Євсєєв вводить в науковий обіг поняття «адаптивний туризм» – туризм для інвалідів та осіб з відхиленням за станом здоров'я, як новий вид адаптивної рухової рекреації, фізичної реабілітації, оздоровлення та соціальної інтеграції зазначеної категорії людей. Основою дефініції С.П. Євсєєва є адаптивна рухова рекреація – розширене відтворення фізичних та духовних сил за рахунок рухової діяльності під час проведення туристських заходів, спрямованих на задоволення потреб людей із обмеженими фізичними можливостями в активному відпочинку, змістовному дозвіллі та всебічному вдосконаленні, що безпосередньо пов'язана з рекреацією та реабілітацією [8].

А.М. Ахметшин небезпідставно стверджує, що адаптивний туризм – метод реабілітації та оздоровлення інвалідів та людей похилого віку, а на думку Є.А. Сігіди, адаптивний туризм – реабілітаційний напрям розвитку туристських послуг [1, 14].

Стилий огляд зазначених векторів базової термінології, уведеної в науковий обіг, показує певну тотожність сутнісного наповнення дефініцій. На нашу думку, посиленої уваги заслуговує визначення адаптації як процесу пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища; пристосування будови і функцій організму людини до умов навколишнього середовища. Це є підґрунтям для уточнення термінологічного значення поняття «адаптивний туризм». Пропонуємо таку його редакцію: адаптивний туризм – вид туристської діяльності, розрахований на людей з обмеженими фізичними та психофізичними можливостями, який сприяє адаптивній руховій рекреації, фізичній реабілітації, оздоровленню та соціальній інтеграції особливої маломобільної категорії населення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що дослідженню цього суспільно-географічного явища присвячений ряд наукових публікацій зарубіжних та вітчизняних авторів, у царині адаптивного туризму відчувається помітна відсутність теоретичних і практичних розробок, а відтак і впровадження їх результатів в суспільне життя. В науковій літературі на даний момент не існує сучасного комплексного дослідження європейського та національного ринку надання послуг для людей із фізичними та психофізичними

вадами. Зазвичай, у статтях та наукових роботах вітчизняних науковців піднімається проблематика окремих складових – класифікація психофізичних вад, «доступні» маршрути тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення європейського досвіду організації туризму для осіб з інвалідністю та аналіз сучасного стану адаптивного туризму в Україні. Для досягнення поставленої мети нами вирішено наступні завдання: розглянуто європейський досвід організації інвалідного туризму та виконано детальний аналіз надання туристських послуг для осіб з інвалідністю на національному туристському ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше згадування про туризм інвалідів починається з визнання прав людини з кінця 1950-х – початку 1960-х рр. На початку 1950-х рр. у Раді Європи почала працювати комісія з вирішення завдань щодо створення середовища проживання, яке б відповідало потребам людей з інвалідністю. Подальше формування цієї галузі зумовлено суспільними запитами, особливо це пов'язано з появою після Другої світової війни значної кількості осіб із різними фізичними вадами. Процес облаштування навколишнього середовища для інвалідів здійснювався двома шляхами: 1) супровід інваліда; 2) розвиток інфраструктури і технічних пристосувань для максимального самообслуговування. У перше десятиріччя роботи ООН щодо вирішення питань інвалідів (1945-1955 рр.) значна увага приділялася їх соціальному забезпеченню, це стосувалося тільки людей з фізичними вадами (наприклад, сліпих). Пізніше ООН зосередила увагу на заходах щодо запобігання інвалідності та реабілітації. Були встановлені міжнародні програми прогресу в цій галузі, яким сприяла Всесвітня програма дій щодо інвалідів, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 р. Програма дій і Міжнародний рік інвалідів ознаменували початок нового етапу, в якій поняття «інвалід» визначається як функція відносин між інвалідами та їх оточенням [4]. Обов'язковою умовою при цьому є знищення існуючих бар'єрів та досягнення повної участі інвалідів у житті суспільства. У цій програмі підкреслювалося право інвалідів на рівні з іншими громадянами можливості та поліпшення умов їх життя, економічного та соціального розвитку. Крім того, вперше «інвалідність» була визначена як функція стосунків між інвалідами та суспільством.

З 1980 р. по 1985 р. близько \$1,1 млн. було інвестовано в 51 проєкт з питань підтримки осіб з інвалідністю. У 1987 р. у Стокгольмі було проведено Глобальну нараду експертів для визначення основних положень Всесвітньої програми дій щодо інвалідів. На цій нараді було запропоновано розробити філософську концепцію з метою визначення пріоритетних заходів, в основу якої було покладено визнання прав інвалідів. 16 грудня 1992 р. Генеральна Асамблея ООН закликала держави-члени ООН проводити щороку (3 грудня) заходи, присвячені Міжнародному дню інвалідів. Діяльність ООН була сфокусована на визначенні специфіки потреб дітей-інвалідів. У цьому ж році було проголошено Азійсько-Тихоокеанське десятиріччя інвалідів (1993-2002 рр.).

Протягом цього десятиріччя було створено ряд реабілітаційних програм та заходів щодо запобігання інвалідності та залучено до участі в них понад 70% кардіологічних хворих в Європі (Німеччини, Великої Британії, Швеції, Швейцарії), в Іспанії та Греції – близько 5%, а в Україні – лише 2%.

Понад 20 років розвитку туризму для особливих людей сприяє міжнародна туристська організація (SATH), яка проводить щорічні конгреси, випускає щомісячний журнал, співпрацює з урядами окремих держав, координує процес розробки стандартів туристського обслуговування осіб з «особливими» проблемами. До складу SATH входять некомерційні та громадські організації з різних країн та організації, що представляють різні сфери туристського бізнесу. Штаб-квартира SATH знаходиться в США (м. Нью-Йорк), кількість членів SATH постійно зростає. На сьогодні SATH є членом Всесвітньої туристської організації, що свідчить про інтеграцію туризму для людей із обмеженими фізичними можливостями в світову систему туризму.

Некомерційна асоціація «Європейська мережа з доступного туризму» (ENAT) в Європі забезпечує доступність туристських послуг для людей з обмеженими можливостями. Вона являє собою великий інтернет-ресурс [7], що об'єднує різних учасників європейського ринку туристських послуг, аналітиків, які пропонують об'єктивну оцінку цих послуг, освітні установи у сфері туризму, що дозволяють отримати інформацію про важливі туристські маршрути для інвалідів.

В 1991 р. Генеральна асамблея UNWTO (Всесвітня туристська організація) прийняла резолюцію «Створення умов для розвитку туризму осіб з обмеженими можливостями в 1990-ті роки» (Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties). Текст цієї резолюції був оновлений в 2005 р. у Дакарі (Сенегал), де туризм для неповносправних осіб був проголошений як «Туризм, доступний для всіх». Декларація щодо організації туристських подорожей була прийнята на 18 сесії Генеральної Асамблеї в Астані (Казахстан) в 2009 р., де ЮНВТО закликала держави-члени зробити свої туристські об'єкти та установи доступними для людей з обмеженими фізичними можливостями, публікувати об'єктивну інформацію про існуючі служби прийому для людей з обмеженими фізичними можливостями та про проблеми, з якими вони можуть зіткнутися під час подорожі [12].

На сучасному етапі розвитку туризму для інвалідів у Європі прикладом доступності для туристів із обмеженими фізичними можливостями є Німеччина. Під скляним куполом рейхстагу ще на початку ХХІ ст. кручені сходи замінили на пандус для зручного підймання на оглядовий майданчик. Інвалідам Німеччини доступні культурно-дозвільні об'єкти (кіно-театри, театри, цирк тощо). Вокзали, аеропорти та інші види транспорту облаштовано для потреб осіб з інвалідністю. В Ерфурті на 120-метровому мості, який забудований житловими будинками, є спеціальний транспорт для перевезення інвалідів. Регулярно проводяться екскурсії «на дотик» та організуються програми для осіб з вадами слуху. Особливис-

то організації туризму для інвалідів-«візочників» є навчання їх професії екскурсорода та подальше працевлаштування, що сприяє їх інтеграції у соціальне життя міста. Туристів-інвалідів приймають готелі Mercure, InterCity, Pullman, які спеціально облаштовані для прийому такої категорії туристів. У самому місті та його околицях можливі прогулянки на велосипедах або комбінація транспортних засобів: велосипед та інвалідний візок. Гасло, започатковане мешканцями Ерфурта – «Туризм доступний для всіх» – підтримано іншими містами Німеччини.

Північно-Східна провінція Іспанії (Каталонія) вже багато років є справжнім курортом для осіб із обмеженими можливостями. Під їх потреби адаптовано міський транспорт та центральні вулиці. Влада Каталонії приділяє значну увагу розвитку доступного туризму – створена спеціалізована інфраструктура, розробляються та видаються спеціалізовані каталоги, проводяться спеціалізовані заходи – в т.ч. туристські та спортивні, центральні вулиці облаштовано рампами, автобуси адаптовані до потреб «особливих» туристів, у готелях є спеціальні номери для осіб з інвалідністю, а станції метро облаштовані обладнанням для перевезення пасажирів з інвалідністю. Агенції з туризму заключають спеціальні контракти для співпраці з іншими провінціями та країнами, наприклад, із Францією, де вже діють спеціалізовані туристські маршрути (в Піренейських горах). Проекти, спрямовані на адаптування туристських та культурних об'єктів до можливостей осіб з інвалідністю, дозволили збільшити туристські потоки та сприяли комфортному життю каталонців з обмеженими можливостями. Слід зазначити, що в розвинутих країнах доступ людей з інвалідністю до туристської інфраструктури та об'єктів екскурсійного показу гарантований завдяки потужному технологічному прогресу. Країни, що розвиваються, помітно відстають у цьому питанні, що унеможливує повноцінну участь інвалідів у житті суспільства.

В Україні туризм для осіб з інвалідністю стає частиною фізкультурного руху, який почав розвиватися з 1989 р., і в той же час створюються соціальні інститути та спеціалізована інфраструктура, що обслуговують незначну кількість осіб з ознаками інвалідності. Поряд із цим розробляються спеціальні програми: «Освіта», «Україна ХХІ століття», «Діти України» тощо. В Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.) вказується на необхідність створювати умови для вільного доступу осіб з інвалідністю до житлових і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах. На основі визначених правових документів в Україні розробляються дослідження, пропозиції та обґрунтування перспектив розвитку туризму для осіб з обмеженими можливостями на загальнодержавному та регіональному рівнях (унаслідок чого в 1992 р. було створено систему державних центрів реабілітації і спорту інвалідів, що нараховували тоді близько 600 штатних працівників).

Важливим поштовхом для масового розвитку спортивного руху (в т.ч. туризму) за участі людей із різними формами обмежень була постанова Кабінету

Міністрів України «Про комплексну програму вирішення проблем інвалідності» (1993 р.) та створення Українського центру фізичної культури та спорту інвалідів «Інваспорт» та його 27 регіональних відділень. На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні проблемами інтеграції інвалідів у різні сфери суспільного життя займаються громадські об'єднання: «Зелений Хрест» (м. Львів), Львівська асоціація розвитку туризму, Національна Асамблея інвалідів України, Всеукраїнська профспілкова організація працеспроможних інвалідів.

Під час організації туризму для осіб з інвалідністю українські туристичні компанії планують відвідування туристських об'єктів заздалегідь, але й під час проходження маршруту виникають форсмажорні обставини або з'являється можливість відвідати додаткові туристські об'єкти. Практика показує, якщо організатори незнайомі з умовами доступності об'єкту, у туристів з інвалідністю можуть виникнути проблеми [10]. Як приклад, нижче наведений перелік музеїв України, які вирізняються високим рівнем організації екскурсійних послуг для осіб з інвалідністю:

– в Києві в «Музеї народної архітектури та побуту» для людей з особливими потребами (інвалідів) – один день на місяць безкоштовний; екскурсійне обслуговування у складі групи людей-інвалідів також безкоштовне, але це повинне бути узгоджене з керівництвом музею; інваліди з порушенням слуху приїждять до музею із сурдоперекладачем; інваліди-«візочники» можуть вільно пересуватись територією заповідника;

– в «Музеї народної архітектури та побуту» у Львові особлива категорія людей (діти-сироти, інваліди I групи і супроводжуюча особа, постраждалі на ЧАЕС) має можливість відвідування музею безкоштовно; інваліди на візочках мають можливість вільно пересуватись територією музею, потреби в облаштуванні пандусів немає; екскурсійні групи інвалідів з листом від організації, що привозить їх до музею за згодою адміністрації, обслуговується безкоштовно; крім того, музейні працівники проводять пересувні виставки в закладах, де є така категорія людей, як інваліди;

– на Кіровоградщині, у Державному музеї-заповіднику І. Карпенка-Карого (Тобілевича) «Хутір Надія» стежини пристосовані для того, щоб проїхати інвалідним візочком, потреби у спеціальних пандусах немає; доторкнутися до минулого, до літературної спадщини видатного українського драматурга інваліди I та II групи можуть безкоштовно; екскурсійні групи осіб з інвалідністю обслуговуються також безкоштовно;

– у Національному історико-культурному заповіднику «Чигирин» (Черкаська обл.) інваліди I та II групи відвідують заповідник і усі його об'єкти – безкоштовно; при адміністративній будівлі та музеях заповідника у 2007 р. вигодили пандуси для вільного пересування людей-інвалідів у візочках (адміністрація заповідника, посилаючись на Указ Президента України від 1 червня 2005 року № 900 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними мож-

ливостями» зробила доступними свої музейні установи для людей з руховими обмеженнями);

– у Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику (Хмельницька обл.) для інвалідів I та II групи вхід у музей-заповідник безкоштовний, екскурсійні групи інвалідів за листом від організації, що привозить інвалідів до музею, за згодою адміністрації музею обслуговуються безкоштовно;

– Луцький історико-культурний заповідник (Волинська обл.) був створений на базі комплексу історичних архітектурних споруд Старого Луцька до усіх пам'яток заповідника доступ для інвалідів безкоштовний, екскурсійне обслуговування у складі групи людей-інвалідів також безкоштовне, але люди у візочках не мають можливості потрапити на верхні галереї замку;

– у національному заповіднику «Хортиця» (Запорізька обл.) обслуговувалось з екскурсіями понад 400 осіб на рік з обмеженими фізичними можливостями; майже стільки ж людей-інвалідів відвідують індивідуально Музей та історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», що розташований в 300-х метрах від музею історії козацтва.

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму мережа туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільної категорії населення формується в Національних природних парках (НПП) України. Це пов'язано із виконанням основного завдання НПП України, що полягає в управлінні рекреаційною (туристською) діяльністю, зокрема відвідуванням території. Здійснення адаптивно-туристської діяльності на територіях НПП може бути покладене на спеціалізовані державні та комерційні (а також спільні) структури, наприклад, туристські фірми. Відзначимо, що продукція НПП – особливий вид товару (послуги), реалізація якого може належати пріоритетна роль у формуванні їх фінансових ресурсів. Мережа туристських маршрутів для маломобільної групи населення виконує не тільки культурно-пізнавальну та оздоровчу функцію, а й реабілітаційну. Для створення в НПП України відповідних умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних ландшафтних комплексів й об'єктів на їх території виділені зони регульованої та стаціонарної рекреації. У зоні регульованої рекреації проводиться короткостроковий (вікендовий) відпочинок та оздоровлення населення з особливими потребами, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. У цій зоні дозволяється відповідне обладнання туристських маршрутів й екологічних стежок. Тут заборонено промислове рибальство і мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних ландшафтів розміщеної по сусідству заповідної зони. У зоні стаціонарної рекреації допускаються довготривалі відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування та проведення реабілітаційних заходів. У зоні стаціонарної рекреації багатьох НПП України вже діють «доступні» туристські маршрути, наприклад, екологічна етнографічна стежка «Великий Степ» та кінний маршрут «Запоріжжя заповідне» (НПП «Приазовсь-

кий», НПП «Великий Луг», Запорізька область), велосипедний маршрут «Мале коло» та водний маршрут «Чарівний світ Полісся» (Шацький НПП та НПП «Прип'ять-Стохід», Волинська область) та ін. (рис. 1).

Аналіз картосхеми перспективних та діючих туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільної групи населення на територіях НПП України пока-

зав, що сьогодні, фактично, в кожному НПП України діють пішохідні, водні, велосипедні та кінні маршрути, їх кількість незначна, але фактично в кожному НПП в перспективі створення низки доступних туристських маршрутів, а визначення їх спрямування та тематики залежить від ресурсного потенціалу НПП.

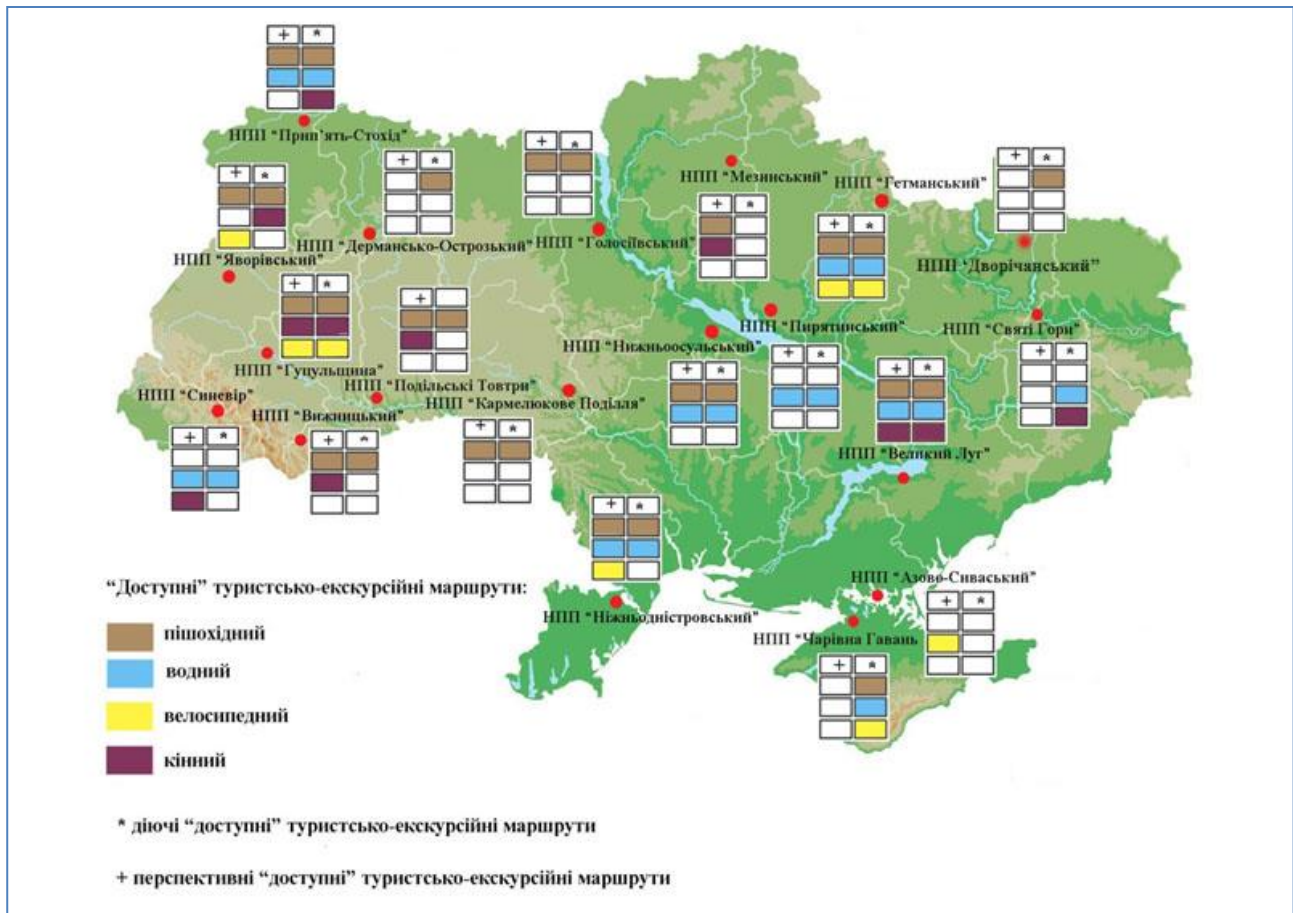

Рис. 1. Перспективні та діючі туристсько-екскурсійні маршрути для маломобільної групи населення на територіях НПП України[3]

Висновки. Дослідження феномену «адаптивний туризм» потребує використання базових науково-теоретичних положень соціальної географії, а також ідей та концепцій, розроблених у сучасній туристичній науці та ряду наукових методів: аналітичного, синтетичного, системного аналізу, порівняльно-географічного та методу моделювання.

Аналіз європейського досвіду організації адаптивного туризму свідчить про те, що його специфіка визначається сукупністю компонентів «доступності» рекреаційно-туристських об'єктів – останні виступають елементами його функціональної та територіальної структур (які, в свою чергу, відповідають за виявлення та особливості використання туристсько-рекреаційних ресурсів і спеціалізованої інфраструктури) та спрямовані на задоволення туристських потреб осіб з обмеженими можливостями на шляху досягнення туристсько-адаптивного ефекту. Використання та впровадження європейського досвіду до-

зволить визначити очікувані тренди та промоніторити відповідні виклики для окреслення перспектив розвитку адаптивно-інвалідного туристського сегменту на національному туристському ринку.

На часі, основним чинником формування реабілітаційно-туристської адаптивної системи в Україні є соціально-демографічний чинник (група показників маломобільної категорії населення), якому притаманні зміни структури населення, а побічними виступають природно-географічні, культурно-історичні, політико-інституційні та інфраструктурні чинники.

Аналіз діючих та перспективних туристських маршрутів, які доступні особам з інвалідністю та розташовані на територіях НПП України, вказує, що значна кількість туристських об'єктів на даний час або частково недоступна для відвідування особами з обмеженими фізичними вадами, або недоступна взагалі.

Список використаних джерел:

1. Ахметшин А.М. Туризм как нетрадиционный метод реабилитации и оздоровления инвалидов и пожилых людей в условиях рыночной экономики / А.М. Ахметшин. – Уфа: БРО ВОИ, 2000. – 92 с.
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 86 с.
3. Бейдик О.О. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі: навч. посіб. / О.О.Бейдик, О.І. Топалова. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. – 402 с.
4. Бейдик О.О. Лідери Духу та Волі в житті, мистецтві та літературі: навч. посіб. / О.О. Бейдик. – К.: Принт-Сервіс, 2018. – 280 с.
5. Бейдик О.О. Трансформація регіонального туризму за умов децентралізації (на прикладі Запорізької області) / О.О. Бейдик, О.І. Топалова, Л.А. Прохорова / Український географічний журнал. – 2019. – № 3. – С. 37-42. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.03.037>
6. Биржаков М.Б. Введение в туризм: учебн. / М.Б. Биржаков. – СПб.: «Издательский дом Герда», 2006. – 512 с.
7. Європейська асоціація доступного туризму (ENAT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.accessibletourism.org/>
8. Евсеев С.П. Технологии физкультурно-спортивной деятельности в адаптивной физической культуре / С.П. Евсеев, О.Э. Аксенов. – М.: Советский спорт, 2007. – 296 с.
9. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
10. Концепція ООН про права інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/tu/web/compass/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities>
11. Крачило Н.П. География туризма / Н.П. Крачило. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1987. – 208 с.
12. Рекомендації по доступному туризму на основі резолюції A/RES/637(XX) Генеральної Асамблеї ЮНВТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto_rekomendacii_po_dostupnomu_turizmu.pdf
13. Сажнева Н.М. Рекреаційна географія та туризм (словник-довідник сучасних термінологічних понять): навч. посіб. / Н.М. Сажнева, І.А. Арсененко. – Мелітополь. – Люкс, 2007. – 254 с.
14. Сигида Е.А. Адаптивний туризм – социальное направление развития туристических услуг / Е.А. Сигида / Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. – 2011. – № 4. – С. 38-42.
15. Molly Story, James Mueller, Ron Mace, The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities, 1998. – 242 p.
16. Zsarnoczky M. Accessible Tourism in the European Union [Electronic resource]. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/320226151_Accessible_Tourism_in_the_European_Union

References:

1. Ahmetshin, A.M. (2000). Turizm kak netraditsionnyj metod reabilitacii i ozdorovleniya invalidov i pozhylyh lyudej v usloviyah rynochnoj ekonomiki [Tourism as an unconventional method of rehabilitation and health improvement of disabled and elderly people in a market economy], BRO VOI, Ufa, 92 p. [in Russian].
2. Beidyk, O.O. (1997). Slovyk-dovidnyk z geografii turyzmu, rekreologii ta rekreatsijnoi geografii [Dictionnaire-directory of geography of tourism, recreation and recreation geography], Palitra, Kyiv, 86 p. [in Ukrainian].
3. Beidyk, O.O., & Topalova, O.I. (2017). Adaptivnyi turyzm: peredumovy ta perspektyvy rozvytku, lidery Dukhu i Voli [Adaptive tourism: preconditions and prospects of development, leaders of Spirit and Will]. Kherson, OLDI-PLYUS, 402 p. [in Ukrainian].
4. Beidyk, O.O. (2018). Lidery Duxuta i Voli v zhytti, mystecztvi ta literaturi [Leaders of Spirit and Will in life, art and literature]. – PrintService, Kyiv 280 p. [in Ukrainian].
5. Beidyk, O.O., Topalova, O.I., & Prokhorova, L.A. (2019). Transformatsiya regionalnogo turyzmu za umov detsentralizatsii (na prykladi Zaporizkoi oblasti) [Transformation of regional tourism under conditions of decentralization (on the example of Zaporizhia region)]. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 37-42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.03.037>
6. Byrzhakov, M.B. (2006). Vvedenie v turizm [Introduction to tourism]. Petersburg, Gerda Publishing House, 512 p. [in Russian].
7. Evropeyska asotsiatsiya dostupnogo turyzmu (ENAT) [European Association for Affordable Tourism (ENAT)] Retrieved from <https://www.Accessible tourism.org/> [in Ukrainian].
8. Evseev, S.P., & Aksenov O.E. (2007). Tekhnologii fizkulturno-sportyvnoy deyatel'nosti v adaptivnoy fizicheskoy kulture [Technologies of physical culture and sports activity in adaptive physical culture], Soviet grade, 296 p. [in Russian].
9. Klyap, M.P., & Shandor, F.F. (2011). Suchasni riznovydy turyzmu [Modern varieties of tourism]. Kyiv, Knowledge, 334 p. [in Ukrainian].
10. Kontseptsiya OON pro prava invalidiv [The OON concept of the rights of persons with disabilities]. Retrieved from <https://www.coe.int/tu/web/compass/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities> [in Ukrainian].
11. Krachilo, N.P. (1987). Geografiya turizma [Geography of tourism]. Kyiv, Higher school, 208 p. [in Russian].
12. Rekomendatsii po dostupnomu turyzmu na osnovi rezolyutsii A/RES/637(XX) Generalnoi Assamblei YUNVTO [Recommendations on accessible tourism based on UNWTO General Assembly resolution A / RES / 637 (XX)]. –

- Retrieved from http://www.disright.org/sites/default/files/source/12.12.2016/yunvto_rekomendacii_po_dostupnomu_turizmu.pdf [in Ukrainian].
13. Sazhnieva, N.M., & Arsenenko, I.A. (2007). *Rekreatsiyna geografiya ta turyzm (slovyk-dovidnyk suchasnykh terminologichnykh ponyat) [Recreational geography and tourism (dictionary-reference book of modern terminological concepts)]*. Melitopol, Suite, 254 p. [in Ukrainian].
  14. Sigida, E.A. (2011). *Adaptivnyi turizm – sotsialnoe napravlenie razvitiya turistsheskikh uslug [Adaptive tourism – the social direction of development of tourist services]*. *Bulletin of the Association of Universities of Tourism and Service*, 38-42 [in Russian].
  15. Molly Story, James Mueller, & Ron Mace (1998). *The Universal Design File: Designing for People of All Ages and Abilities*, 242 p.
  16. Zsarnoczky, M. (2017). *Accessible Tourism in the European Union*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/320226151_Accessible_Tourism_in_the_European_Union

Надійшла до редколегії 30.04.2021 р.

About the authors:

Alexander Beydik – DSc (Geography), Professor of the Department of Tourism, Socio-Economic Geography and Local History, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str. 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72311, Ukraine, aabeydik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Olesia Topalova – PhD (Geography), Associate Professor of the Department of Tourism, Socio-Economic Geography and Local History, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Getmanska street 20, Melitopol, Zaporizhzhya region, 72311, Ukraine department of tourism, socio-economic geography and local history, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str. 20, Melitopol, Zaporozhe region, Ukraine 72311, lesatopalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>

Об авторах:

Александр Бейдык – доктор географических наук, профессор кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, ул. Гетманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская область, 72311, Украина, aabeydik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5862-4604>

Олеся Топалова – кандидат географических наук, доцент кафедры туризма, социально-экономической географии и краеведения, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, ул. Гетманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская область, 72311, Украина, lesatopalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5109-9491>